

Malarstwo jeńców wojennych

(ze zbiorów Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych
w Łambinowicach-Opolu)

Wstęp i opracowanie: Joanna Filipczyk, Beata Madej

Wstęp

Oddajemy do rąk Państwa katalog malarstwa przechowywanego w zbiorach Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (dalej: CMJW w Łambinowicach-Opolu). Twórcami obrazów są jeńcy internowani podczas II wojny światowej w obozach dla szeregowych i podoficerów (stalagach) oraz oficerów (oflagach). Kolekcja malarstwa CMJW w Łambinowicach-Opolu jest pod wieloma względami bardzo zróżnicowana. Powstawała przez wiele lat. Jej początkiem były obrazy podarowane w 1971 r. przez Józefa Kobyłańskiego. Natomiast obiektami, które ostatnio trafiły do kolekcji, były dwie akwarele zakupione w 2003 r. Większość tworzących kolekcję obrazów to dary byłych jeńców lub ich rodzin. Tylko nieliczne prace zostały zakupione. Do szczególnych ofiarodawców należał wspomniany już były jeniec wojenny Józef Kobyłański, animator i dokumentalista życia kulturalnego w obozach oficerskich na terenie Rumunii i Niemiec. W latach 1971–1987 podarował on muzeum ponad 700 zgromadzonych przez siebie pamiątek. Wśród kart i regulaminów bibliotek, ogłoszeń dotyczących organizacji życia jeńców, korespondencji, znajdują się rysunki i malarstwo.

Największa liczba obiektów zgromadzonych w kolekcji pochodzi z oflagów, w których istniały bardziej sprzyjające niż w stalagach warunki do uprawiania tego rodzaju aktywności (przyzwolenie ze strony niemieckich władz obozowych, brak przymusu pracy i więcej wolnego czasu, liczniejsze środowiska potencjalnych twórców, tj. jeńców mających artystyczne wykształcenie lub pragnących je zdobyć). W wielu oflagach jeńcy organizowali kształcenie w tym zakresie. Prace powstałe na kursach malarstwa i rysunku, na wyższych kursach nauczycielskich stanowią dziś cenną dokumentację samokształcenia jeńców, rejestrującą kolejne etapy opanowywania trudnego warsztatu. Te i inne prace, choć nie zawsze doskonałe pod względem artystycznym, mają istotną wartość historyczną oraz społeczną. Są nie tylko dokumentem II wojny światowej i związanego z nią jeniectwa, ale też protestem ludzi zniewolonych, którym nazizm usiłował odebrać ludzką godność i zepchnąć na margines życia.

W katalogu ujęto wszystkie prace ze zbiorów CMJW w Łambinowicach-Opolu wykonane w technikach malarskich (olej, akwarela, gwasz), a także w technikach z pogranicza malarstwa i rysunku (pastel, kolorowane rysunki). Stan zachowania wszystkich prac jest dobry. Większość z nich została poddana zabiegom konserwatorskim. Najpopularniejszą techniką obrazów tworzonych w obozach była akwarela, z uwagi na łatwość i dostępność.

Najistotniejszy był fakt, że tą techniką posługiwać się można na papierze – najbardziej dostępnym materiale, niejednokrotnie wykorzystywanym do ostatniego skrawka. W dokumentach z Dössel znajdujemy wzmiankę, że materiały malarskie były przekazywane do obozu m.in. przez organizacje charytatywne (*Young Men's Christian Association*, YMCA – Chrześcijańskie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej), nie wiemy jednak, jakiego rodzaju były to materiały. Rzadkością w zbiorze są prace olejne. Z czasów wojny pochodzą tylko dwa obrazy wykonane tą techniką. Pierwszy to pejzaż malowany przez jeńca radzieckiego Borysa Chomenkę w Stalagu 318/VIII F/344 Lamsdorf. Prawdopodobnie zarówno materiały, jak i reprodukcja, według której namalowano obraz, zostały mu dostarczone przez Niemców dla realizacji ich zamówienia. Drugi, nieznanego autorstwa, przedstawia niewidomego brytyjskiego jeńca Stalagu VIII B/344 Lamsdorf – Billa Knighta.

W świetle dokumentów zachowanych w CMJW w Łambinowicach-Opolu, Oflag VI E Dorsten, później VI B Dössel, do którego przeniesiono większość oficerów, był miejscem szczególnie aktywnego życia plastycznego. Prowadzono tam regularne kursy rysunkowe pod patronatem utworzonej 11 maja 1942 r. Konfraterni Artystów, której założycielami byli: Józef Jarecki, Leopold Jarosławski, Leon Jędrzejasz, Marian Kałuski, Stanisław Kotala-Darwicz, Karol Ludwig, Stanisław Nawrocki, Zbigniew Suchodolski oraz Bolesław Syrowatka. Leon Jędrzejasz i Zbigniew Suchodolski na pewno byli absolwentami Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, wykształcenie plastyczne pozostałych osób nie zostało ustalone. Studia na akademii warszawskiej odbywał od 1919 r. Tadeusz Fonferko, związany z Konfraternią. Jedna jego akwarela znajduje się w zbiorach CMJW w Łambinowicach-Opolu.

Największy liczebnie zbiór w omawianej kolekcji malarstwa stanowią prace Tadeusza Kowalczuka, o którym wiadomo niewiele. Był najprawdopodobniej utalentowanym malarzem amatorem. Na pewno uczestniczył w kursach organizowanych w Oflagu VI B Dössel w maju 1943 r. – w niektórych pracach autor wyzyskał odwrotnie strony kartek z zachowanymi fragmentami ćwiczeń rysunkowych z tych właśnie zajęć. Zbiór został przywieziony jako część archiwum wspomnianego już Józefa Kobyłańskiego. Wszystkie prezentowane w katalogu akwarele powstały tuż po zakończeniu wojny, podczas pobytu Tadeusza Kowalczuka w 1945 r. w obozie dla tzw. dipisów (*displaced person*) w Fölsen (obecnie dzielnica miasta Willebadessen) w Nadrenii-Westfalii.

Tadeusz Kowalczyk, sądząc z zachowanych akwareli, poruszał się sporo po okolicy obozu. Wśród jego prac odnajdziemy widoki pobliskiego Warburga, okolicznych kościołów i dworów, a także niezidentyfikowanych westfalskich wiosek. Kilka jego akwareli, na przykład widoki Krakowa i Warszawy, powstało prawdopodobnie na podstawie fotografii.

Wiele z pozostałych prac przedstawia typowe tematy kurso- we: kompozycję, perspektywę, rysunek z natury. Niektórzy ich autorzy wykazali wielkie zacięcie reportersko-satyryczne. Mieczysław Mazaraki dowcipnie skomentował przykrą sytuację przymusowego pobytu w Oflagu VI B Dössel, Stanisław Trzmiel w kilku barwnych scenkach odmalował życie teatralne obozu. Większość prac Stanisława Trzmieła znajdujących się w zbiorach muzeum przedstawia aktorów wystawianego w 1944 r. w Dössel wodewilu *Królowa przedmieścia* Konstantego Krumłowskiego. Kilka prac to portrety – namalowane z natury wizerunki współ- jeńców lub wykonywane prawdopodobnie na podstawie fotogra- fii, nieliczne portrety kobiet.

Wartość artystyczna zachowanych obrazów jest różna. Więk- szość z nich można zakwalifikować jako dość sprawne prace amatorskie. Niestety, na podstawie tej kolekcji nie możemy po- wiedzieć nic o twórczości zawodowych artystów. Spośród za- chowanych prac jedynym wyróżniającym się rzeczywiście śmia- łą kompozycją i kubizującym, przemyślanym artystycznie uję- ciem tematu jest obraz Bolesława Syrowatki, jednego z założy- cieli wspomnianej Konfraterni Artystów. Nie ma w zbiorze prac innych członków tej grupy. Wiemy jedynie, że wiele powstało na Wyższym Kursie Nauczycielskim, organizowanym przez Leona Jędrzejasa i Stanisława Kotalę-Darwicza.

Niejednorodność kolekcji sprawia, że poznajemy tylko wąski wycinek życia artystycznego w obozach. Nie zmienia to faktu, że zjawisko jenieckiej twórczości plastycznej, zarówno amatorskiej, jak i zawodowej, pozostaje niezmiernie ciekawym tematem ba- dawczym, a niniejszy katalog przyczyni się istotnie do jego po- znania.

Joanna Filipczyk, Beata Madej

Introduction

We are pleased to present you with this catalogue of paintings in the collections of the Central Museum of Prisoners-of-War in Łambinowice-Opole (CMPOW). The creators of the paintings were Prisoners-of-War interned in camps designed for privates and non-commissioned officers (*stalags*) and those designed for officers (*oflags*). The collection of paintings remaining in the possession of CMPOW is greatly diversified in many respects. It took many years to build it, and its beginnings date back to 1971, when Józef Kobylański presented the Museum with works collected by himself. The items which were the last to enrich the collection are two watercolors purchased in 2003. The majority of the paintings in the collection were donated by the former POWs or their families. Only a few of them were purchased. An ex-POW, Józef Kobylański, mentioned above, an animator and documentalist of the cultural life in oflags in Romania and Germany, was one of the most unique benefactors. In the years 1971-1987, he presented the Museum with over 700 artifacts he had collected himself, among others, library cards and regulations, notices relating to the organization of POWs' life, correspondence, drawings and paintings.

The largest number of items in the collection come from oflags, in which existed more favorable conditions to carry out this kind of activity than in stalags (permissions granted by the German camp authorities, POWs under no obligation to work, having more free time, more numerous groups of potential artists, that is POWs who had art-related professional preparation or wanted to pursue art-related education). In many oflags the POWs organized education in this area. Today, works created during courses in painting and drawing, or during higher teacher's courses, offer valuable documentation of POWs' self-education, registering successive stages of advancement in this demanding domain. These and other works, even though not always perfect in terms of artistic standards, have a significant historical and social value. They are not only a document of World War II and the prisoner-of-war system, but also express a protest of people oppressed by the Nazi who endeavored to deprive them of human dignity and to push them onto the margin of life.

The catalogue includes all the works in the collection of the Museum, created with the use of painting techniques such as oils, watercolors and gouache, and also those combining painting and drawing, like pastel and colored drawings. The most popular technique of painting used in the camps, due to its availability and ease of application, was the watercolors. Here, perhaps the most

significant was the fact that the technique makes use of paper – the only material that was relatively easily available and used up to the last square inch. We can find a mention in the documents of Dössel that painting materials were sent to the camp by charity organizations like YMCA, still it is not known what kind of materials they were. Pictures painted in oils are rare in the collection, there being only two of them dating from the times of the War. The first is a landscape made by a Soviet POW, Boris Chomenko of Stalag 318/VIII F/344 Lamsdorf (most likely both the materials and the reproduction according to which the painting was made had been provided by Germans in order for the painter to carry out their order). The other canvass was made by an unknown artist. It features a blind British POW, Bill Knight, of Stalag VIII B/344 Lamsdorf.

In the light of the documents preserved in the Museum in Łambinowice-Opole, Oflag VI E Dorsten, later VI B Dössel, where the majority of officers were transferred, was a place of particularly active artistic life: regular drawing courses were run here under the auspices of Confraternity of Artists established on 11 May 1942, whose founders included: Józef Jarecki, Leopold Jarosławski, Leon Jędrzejasz, Marian Kałuski, Stanisław Kotala-Darwicz, Karol Ludwig, Stanisław Nawrocki, Zbigniew Suchodolski and Bolesław Syrowatka. Of the above-mentioned persons it has been confirmed that Leon Jędrzejasz and Zbigniew Suchodolski had graduated from the Academy of Fine Arts in Cracow; yet the question of education in the field of fine arts held by the remaining ones has not been solved. Tadeusz Fonferko, connected with the Confraternity, was studying at Warsaw Academy from 1919. One of his watercolors is in the collection of CMPOW in Łambinowice-Opole.

Works by Tadeusz Kowalczyk are the most numerous within the collection of paintings discussed here. Not much is known about their author. Obviously, he was a talented painter, most probably an amateur one. He participated in the courses organized at Oflag VI B Dössel in May 1943 – in some works the author made use of the reverse pages with preserved fragments of exercises in drawing within this very course. The collection was brought as part of the above-mentioned Józef Kobylański archives. All the watercolors presented in the catalogue were made shortly after the end of the Second World War, during Tadeusz Kowalczyk's stay at the camp designed for the so-called *dipies* (displaced persons) in Fölsen (nowadays a district of the city of Willebadessen) in

Nordrhein-Westfalen. Judging from the preserved watercolors, T. Kowalczuk must have moved a lot around the area where the camp was located. Among his works there are those showing sights of the nearby Warburg, local churches and mansions, as well as unidentified Westfalen villages. A few of the watercolors, for example sights of Cracow and Warsaw were made on the basis of photographs.

Many of the other works present typical course themes: composition, perspective, drawing from nature. Some of the authors showed great inclination towards reporting mixed with satire: Mieczysław Mazaraki produced witty comments on the vexing situation of enforced stay at Oflag VI B Dössel; Stanisław Trzmiel, in a few colorful scenes, painted the theatrical life of the camp. The majority of the works by the latter, which are part of the collection of CMPOW, present actors taking part in the vaudeville *Królowa przedmieścia* (*The Queen of the Suburbs*) by Konstanty Krumłowski, staged at Dössel in 1944. Several works are portraits - drawn from nature images of co-POWs, or ones drawn probably on the basis of photographs; there are only a few portraits of women.

The artistic value of the preserved paintings varies: the majority of them can be qualified as fairly decent amateur works. Unfortunately, on the basis of the collection in possession, we can not say much about the creations of professional artists. Of the preserved works one only stands out due to its daring composition and cubism-like well-thought-over realization of the theme, that is the painting by Bolesław Syrowatka, one of the founders of the Confraternity of Artists. Apart from the above-mentioned artist's there are no other works by members of the group. We know only that a considerable number of their works were made within the Higher Teacher's Course organized by Leon Jędrzejasz and Stanisław Kotala-Darwicz.

The varied nature of the works in the collection allows getting to know only a narrow section of the artistic life at POW camps. However, this does not deny the fact that the phenomenon of creating art, both amateur and professional, at POW camps, poses a most interesting research problem to investigate. We hope the present catalogue will substantially contribute to gaining a better knowledge of the problem area.

Joanna Filipczyk, Beata Madej

Einleitung

Mit der vorliegenden Veröffentlichung möchten wir Ihnen, liebe Leser und Interessierte, einen in den Sammlungen des Zentralen Kriegsgefangenenmuseums in Łambinowice-Opole aufbewahrten Kunstband mit Bildern, Zeichnungen und Gemälden überreichen. Ihre Autoren sind Kriegsgefangene, die während des II. Weltkrieges in den Lagern für Soldaten und Unteroffiziere (die sog. Stalags) sowie für Offiziere (sog. Oflags) interniert waren. Die Gemälde aus den Sammlungen des Zentralen Kriegsgefangenenmuseums in Łambinowice-Opole stellen aus vielen Gründen ein sehr vielfältiges Bild dar. Die Sammlung ist über lange Jahre hinweg entstanden und zusammengetragen worden. Den Anfang bildeten dabei die bereits im Jahre 1971 von Józef Kobylański dem Museum geschenkten Gemälde. Zu den jüngsten Anschaffungen gehören dagegen zwei Aquarelle, die 2003 erworben wurden und seitdem die mittlerweile recht umfangreiche Sammlung ergänzen. Das Gros der Bilder und Zeichnungen dieser Sammlung bilden Schenkungen der ehemaligen Kriegsgefangenen selbst oder aber ihrer Familien. Nur einige wenige Kunstwerke wurden käuflich erworben. Zu den ganz besonderen Spendern zählte der bereits erwähnte Kriegsgefangene Józef Kobylański, der das kulturelle Leben in den Offizierslagern in Rumänien und Deutschland erst anregte und auch dokumentierte. In den Jahren zwischen 1971 und 1987 schenkte er dem Museum über 700 von ihm selbst gesammelter Andenken. Darin sind neben Bibliotheksausweisen und -ordnungen, Bekanntmachungen von organisatorischen Angelegenheiten des Kriegsgefangenenlebens sowie einer umfangreichen Korrespondenz eben auch Zeichnungen und Bilder enthalten.

Die meisten Sammlungsstücke stammen aus den Offizierslagern, in denen günstigere Bedingungen für derartige Betätigungen als in den Stammlagern herrschten (die deutsche Lagerverwaltung erstattete hierzu ihre Erlaubnis, es gab keinen Arbeitszwang sowie mehr Freizeit, ebenso befanden sich eher in den Oflags potentielle Künstler, d.h. Kriegsgefangene mit einer künstlerischen Ausbildung oder aber solche, die sich in diese Richtung bilden wollten). In vielen der Offizierslager nahmen die Kriegsgefangenen ihre Ausbildung selbst in die Hand. Arbeiten, die im Rahmen derartiger Mal- oder Zeichenkurse, oder aber in Lehrerweiterbildungskursen für Fortgeschrittene entstanden, dokumentieren heute recht anschaulich die Selbstorganisation von Bildungsmaßnahmen unter den Kriegsgefangenen und demonstrieren die nacheinanderfolgenden Ausbildungsetappen

des schwierigen Kunsthandwerks. Diese und andere Arbeiten, obwohl aus künstlerischer Sicht nicht immer vollkommen, sind von einem enormen historischen sowie gesellschaftlichen Wert. Sie dokumentieren nicht nur eindrücklich den II. Weltkrieg und die damit einhergehende Kriegsgefangenschaft, sondern sind darüber hinaus Protest unterdrückter Menschen, denen der Nationalsozialismus versuchte ihre Menschenwürde zu nehmen und sie an den Rand des Lebens zu drängen.

Der vorliegende Kunstband umfasst sämtliche Arbeiten aus den Museumsbeständen, die in den reinen Malereitechniken Öl- und Aquarell- sowie Guaschmalerei angefertigt wurden sowie ebenso in Techniken, die dem Grenzgebiet zwischen Malerei und Zeichnung (Pastell, ausgemalte Zeichnungen) angehören. Aufgrund ihrer relativen Einfachheit und einem leichteren Zugang zu den benötigten Materialien zählte die Aquarellmalerei zu den beliebtesten Techniken, in denen Bilder in den Lagern entstanden. Als der hierbei wohl entscheidendste Faktor gilt der Umstand, dass diese Zeichnungen auf Papier – dem am einfachsten zugänglichen Material, das allzu häufig bis zum allerletzten Schnipsel verwendet wurde – angefertigt werden konnten. In den Dokumenten aus Dössel lässt sich eine Anmerkung finden, dass die für die Malerei notwendigen Materialien unter anderem von Hilfsorganisationen wie der YMCA (Christlicher Verein Junger Männer) bereitgestellt wurden. Aus ihnen geht jedoch nicht hervor, welcher genaueren Art diese Materialien waren. Nur selten sind auch Arbeiten, die in Öl angefertigt wurden, Bestandteil der Sammlung. Aus der Kriegszeit stammen lediglich zwei Zeichnungen, die in dieser Technik entstanden. Das erste ist ein Landschaftsbild, gemalt vom sowjetischen Kriegsgefangenen Borys Chomenko im Stalag 318/VIII F/344 Lamsdorf. Als wahrscheinlich gilt, dass sowohl die Materialien wie auch die Kopie der Vorlage, nach der das Auftragsbild entstand, dem Künstler von den Deutschen selbst zur Verfügung gestellt wurden. Das zweite Gemälde stammt von einem unbekanntem Künstler und bildet den blinden britischen Kriegsgefangenen des Stalags VIII B/344 Lamsdorf, Bill Knight, ab.

Aus den im Zentralen Kriegsgefangenenmuseum in Łambinowice-Opole aufbewahrten Dokumenten über das Oflag VI E Dorsten, später VI B Dössel, in das die Mehrheit der Offiziere verbracht wurde, geht hervor, dass gerade in diesem Lager ein ganz besonders aktives künstlerisches Leben herrschte. Hier wurden regelmäßig Künstlerwerkstätten abgehalten. Die Schirmherrschaft über sie übernahm die von Józef Jarecki, Leopold Jarosławski,

Leon Jędrzejasz, Marian Kałuski, Stanisław Kotala-Darwicz, Karol Ludwig, Stanisław Nawrocki, Zbigniew Suchodolski sowie Bolesław Syrowatka am 11. Mai 1942 begründete Künstlerbruderschaft. Von den Genannten absolvierten Leon Jędrzejasz und Zbigniew Suchodolski die Akademie der Schönen Künste in Krakau, die künstlerische Ausbildung der übrigen Gründungsmitglieder konnte noch nicht festgestellt werden. Ein Studium an der Akademie in Warschau absolvierte ab dem Jahr 1919 der mit der Bruderschaft verbundene Tadeusz Fonferko. Eines seiner Aquarelle befindet sich in den Sammlungen des Museums.

In der Malereisammlung sind am zahlreichsten die Werke von Tadeusz Kowalczuk vertreten. Über den Künstler selbst ist nicht viel bekannt. Als gesichert gilt lediglich, dass er höchstwahrscheinlich ein sehr talentierter Hobbymaler war. In Gefangenschaft nahm er an den im Mai 1943 im Oflag VI B Dössel veranstalteten Kursen teil. Hierauf verweist der Umstand, dass der Künstler in einigen seiner Arbeiten die Rückseite von Zeichenübungen verwendete, die eben innerhalb dieser Künstlerwerkstätten entstanden waren. Die Sammlung seiner Zeichnungen ist Bestandteil des umfangreichen Archivs, das der bereits erwähnte Józef Kobylański dem Museum überreichte. Alle im Band präsentierten Aquarellzeichnungen entstanden kurz nach Kriegsende, als Tadeusz Kowalczuk im Jahre 1945 im Lager für sog. DP's (Displaced Persons) im nordrhein-westfälischen Fölsen (heute ein Stadtteil von Willebadessen) interniert war. Den erhaltenen Aquarellen nach zu urteilen konnte sich Tadeusz Kowalczuk recht frei in der Umgebung des Lagers auf Motivsuche bewegen. Unter den zahlreichen Arbeiten lassen sich so Ansichten auf das nahe gelegene Warburg, Zeichnungen von Kirchen und Herrenhäuser in der Umgebung sowie darüber hinaus Panoramen unbekannter westfälischer Dörfer finden. Einige seiner Aquarelle, wie zum Beispiel Panoramen auf Krakau und Warschau, entstanden wahrscheinlich nach der Vorlage von Fotografien.

Viele der übrigen Arbeiten stellen typische, in den Kursen behandelte Themenstellungen dar: Übungen von Kompositionen, Perspektiven und Naturzeichnungen. Einige Künstler stellten dabei eine große Neigung zu Arbeiten, die auf eine ebenso satirische Art und Weise mit dem Lageralltag umgingen, unter Beweis. Mieczysław Mazaraki kommentierte so die traurige Situation des Zwangsaufenthaltes im Oflag VI B Dössel. Stanisław Trzmiel hielt in einigen farbenfrohen Szenen das Theaterleben im Lager fest. Die Mehrheit der sich in den Museumssammlungen befindlichen

Arbeiten von Stanisław Trzmiel stellen Schauspieler des im Jahre 1944 r. in Dössel aufgeführten Singspiels *Królowa przedmieścia* (*Königin der Vorstadt*) von Konstanty Krumłowski dar. Einige Arbeiten sind Portraitzeichnungen, die entweder Mitgefangene direkt festhielten oder aber nach Vorlage von Fotografien angefertigt wurden. Einige wenige Portraits von Frauen finden sich ebenfalls in der Sammlung.

Der künstlerische Wert der erhaltenen Bilder und Zeichnungen ist unterschiedlich. In ihrer Mehrheit können sie als recht gelungene Arbeiten von Hobbymalern eingeschätzt werden. Leider können auf der Grundlage der vorliegenden Sammlung keinerlei Aussagen über das Werk beruflich mit der Kunst verbundener Gefangener getroffen werden. Unter den erhaltenen Arbeiten hebt sich lediglich ein Bild hervor, das in der Tat eine mutige Komposition aufweist und das Thema auf eine kubistische, künstlerische Art und Weise aufgreift. Es stammt von Bolesław Syrowatki, einem der Mitbegründer der Künstlerbruderschaft. In der gesamten Sammlung befinden keine weiteren Arbeiten von Mitgliedern dieser Gruppe. Einzig bekannt ist, dass viele von ihnen im Zuge des von Leon Jędrzejasz und Stanisław Kotala-Darwicz organisierten Lehrerfortbildungskurses entstanden.

Es ist der Uneinheitlichkeit der Sammlung zu verschulden, dass der vorliegende Kunstband lediglich einen kleinen Teil des künstlerischen Lebens in den Lagern wiederzugeben vermag. Dies ändert jedoch nichts an dem Umstand, dass das künstlerische Schaffen, sowohl von Hobby- wie auch von Berufskünstlern, ein ungemein interessantes Forschungsfeld darstellt. Dieser Band nimmt sich der wichtigen Aufgabe an, es von Grund auf kennenzulernen.

Joanna Filipczyk, Beata Madej

Введение

Предлагаем Вашему вниманию каталог картин из собрания Центрального музея военнопленных в Ламбиновице-Ополе (далее: ЦМВ в Ламбиновице-Ополе). Авторы картин – это военнопленные, интернированные во время второй мировой войны в лагерях для военнопленных солдат (шта-лагах) и офицеров (офлагах). Собрание живописи ЦМВ в Ламбиновице-Ополе во многих отношениях является очень разнообразным. Оно возникло несколько лет. Его началом были картины, подаренные в 1971 г. Юзефом Кобыляньским. Объектами, которые дополнили его в последнее время были две акварели, купленные в 2003 г. Большинство картин входящих в собрание – это дарования бывших военнопленных или их семей. Только немногие из них были куплены. К исключительным жертвователям принадлежит упомянутый уже бывший военнопленный Юзеф Кобыляньский, вдохновитель и документалист культурной жизни в лагерях для военнопленных офицеров на территории Румынии и Германии. В 1971-1987 гг. он подарил музею свыше 700 собранных им вещей. Среди каталожных карточек и распорядков библиотек, объявлений, касающихся организации жизни военнопленных находятся тоже рисунки и живопись.

Самое большое количество объектов, хранимых в собрании происходит из офлагов, в которых были более благоприятные, чем в шталагах условия для занятий того рода (разрешение немецких лагерных властей, отсутствие принуждения к работе и больше свободного времени, большее количество потенциальных художников, т.е. военнопленных, имеющих художественное образование или желающих его получить). Во многих офлагах военнопленные организовали образование в этой области. Работы, возникшие на курсах живописи и рисунка или на высших учительских курсах составляют сегодня ценную документацию самообразования пленных, фиксирующую очередные этапы пути к мастерству. Эти и другие работы, хотя не всегда совершенные в художественном отношении, имеют большую историческую и общественную ценность. Они являются не только документом второй мировой войны и связанного с ней заключения в лагерях, но также протеста поработенных людей, которых нацизм пытался лишить человеческого достоинства и выбросить за борт жизни.

В каталоге помещены все работы из собрания ЦМВ в

Ламбиновице-Ополе, выполненные в живописной технике (масло, акварель, гуашь), а также технике на грани живописи и рисунка (пастель, разукрашенный рисунок). Все работы в очень хорошем состоянии. Большинство из них было реставрировано. Самой популярной техникой выполнения картин в лагерях, в виду своей простоты и доступности, была акварель. Самым важным был факт, что этой техникой можно пользоваться на бумаге – наиболее доступном материале, неоднократно использованном до последнего лоскута. В документах из Дёссель мы находим упоминание, что художественные материалы передавались в лагерь между прочим благотворительными организациями (*Young Men's Christian Association, YMCA* – Христианская ассоциация молодых людей), однако мы не знаем, какого рода были это материалы. В собрании редкостью являются картины, написанные маслом. Со времен войны происходят только две картины, выполненные в этой технике. Первая – это пейзаж, написанный советским военнопленным Борисом Хоменко в Шталаге 318/VIII F/344 Ламсдорф. Вероятно как материалы, так и репродукция, по которой была написана картина были предоставлены ему немцами для выполнения их заказа. Вторая, неизвестного автора, указывает слепого британского военнопленного Шталага VIII В/344 Ламсдорф – Билла Найта.

В свете документов, сохраненных в ЦМВ в Ламбиновице-Ополе Офлаг VI Е Дорстен, позже VI В Дёссель, в который было перенесено большинство офицеров был местом особенно активной художественной жизни. Велись там регулярные курсы рисунка под патронатом созданного 11 мая 1942 Братства художников, которого учредителями были: Юзеф Ярецкий, Леопольд Ярославский, Леон Енджеяш, Мариан Калуский, Станислав Коталя-Дарвич, Кароль Людвиг, Станислав Навроцкий, Збигнев Суходольский и Болеслав Сыроватка. Из названных лиц Леон Енджеяш и Збигнев Суходольский несомненно были выпускниками Академии художеств в Кракове, художественное образование остальных лиц не удалось установить. В варшавской академии учился с 1919 г. Тадеуш Фонферко, связанный с Братством. Одна его акварель находится в собрании ЦМВ в Ламбиновице-Ополе.

Наибольшее собрание в описываемой коллекции живописи составляют работы Тадеуша Ковальчука, о котором

мало известно. По всей вероятности он был одаренным художником-любителем. Несомненно участвовал в курсах, организованных в Офлаге VI В Дёссель в мае 1943 г. – в некоторых работах автор использовал обратные стороны листов бумаги с сохраненными фрагментами упражнений по рисованию именно из этих занятий. Собрание было привезено как часть архива упомянутого уже Юзефа Кобылянского. Все представляемые в каталоге акварели возникли сразу же после окончания войны, во время пребывания Тадеуша Ковальчука в 1945 г. в лагере для так называемых „дисписов“ (*displaced person*) в Фёльсен (в настоящее время район города Виллесбаден) в Северном Рейне-Вестфалии. Судя по сохраненным акварелям, Тадеуш Ковальчик много путешествовал по окрестностям лагеря. Среди его работ найдем и виды соседнего Варбурга, близлежащих костелов и усадеб, а также неидентифицированных вестфальских деревень. Несколько его акварель, например виды Кракова и Варшавы возникло по всей вероятности на основе фотографий.

Много из остальных работ представляет типичные курсовые темы: композицию, перспективу, рисунок с натуры. Некоторые из авторов проявили большую сатирико-репортерскую жилку. Мечислав Мазараки остроумно прокомментировал досадную ситуацию принудительного пребывания в Офлаге VI В Дёссель, Станислав Тшмель в нескольких красочных сценках показал театральную жизнь лагеря. Большинство работ Станислава Тшмеля, находящихся в собрании музея, представляет актеров поставленного в 1944 г. в Дёссель водевиля *Królowa przedmieścia* (*Королева предместья*) Константы Крумловского. Несколько работ – это написанные с натуры портреты военнопленных или выполненные по всей вероятности на основе фотографий немногочисленные портреты женщин.

Художественная ценность сохраненных картин является дифференцированной. Большинство из них можно отнести к исправным любительским работам. К сожалению, на основании этой коллекции не можем ничего сказать о творчестве профессиональных художников. Среди сохраненных работ единственной отличающейся действительно смелой композицией и кубистической, артистически продуманной трактовкой темы является картина Болеслава Сыроватки, одного из основателей упомянутого Братства художников.

В собрании нет работ других членов этой группы. Мы знаем только, что много из них возникло на Высшем учительском курсе, организованном Леоном Енджеяшем и Станиславом Коталей-Дарвичем.

Неоднородность коллекции позволяет нам узнать только узкий фрагмент художественной жизни в лагерях. Не мешает это факта, что явление лагерного художественного творчества, как любительского, так и профессионального является очень интересной исследовательской темой, а настоящий каталог будет существенным образом способствовать ее познанию.

Иоанна Филипчик, Беата Мадей

Spis treści

Wstęp	5
Introduction	7
Einleitung	9
Введение	11
Katalog	13
Nota edytorska	14
Zastosowane skróty	14
Bronisław Cegła	15
Borys Chomenko	15
Tadeusz Dworzański	16
Tadeusz Fonferko	16
Stanisław Gliński	17
Stefan Haczyk	18
Kazimierz Janicki	19
Zdzisław Jaeschke	20
Jan KajaneK	20
Tadeusz Kluźniak	21
Tadeusz Kowalczuk	21–42
Józef Kramarczyk	42
Feliks Łatko	43
Władysław Matyjaszkiewicz	43
Mieczysław Mazaraki	44
M.[?] Mikołajski	44–46
Piotr Mleczkowski	46
Józef Nawałka	47
[?] Przybyłski	48
Czesław Sałatko-Petryszcze	49
S. Sieniewicz [?]	50
Bolesław Syrowatka	50
[?] Tregan	51
Stanisław Trzmiel	51–57
A.[?] G.[?] Wid	58
Bogdan Woźniak	58–59
Eugeniusz Zbierzchowski	60
M.[?] Zołoteńko	60–61
Monogramista W. W.	61
Tadeusz [?]	62
„Kornel”	62–63
„XXXX”	63–64
Autorzy nieznani	64–66